

म. ग्रं. सं. ढाणें

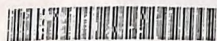
विषय काव्य

सं. क्र. ६०६

१२२६

विशह-तरङ्ग

— माधव ज्युलियन्

REFBK-0003151

REFBK-0003151

प्रकाशक

प्रो. चिं. रा. देवधर एम्. एं.

प्रभाकर निकेतन, डेक्कन जिमखाना, पुणे.

रविकिरणमण्डळ

गजानन त्र्यंबक माडखोलकर

विठ्ठलराव दत्तात्रेय घाटे, एम्. ए. बी. टी.

माधवराव पटवर्धन एम्. ए.

यशवंत दिनकर पेंढरकर.

शंकर केशव कानेटकर बी. ए.

(कै. सौ. मनोरमा रानडे बी. ए.)

श्रीधर बाळकृष्ण रानडे बी. ए, एम्, एस्. सी.

दत्तात्रय लक्ष्मण गोखले एम्. ए.

मुद्रक

गणेश काशिनाथ गोखले, सेक्रेटरी

श्री गणेश प्रिंटिंग वर्क्स

४९५ शनवार, पुणे

प्रस्तावना

‘विरहतरङ्ग’ हें रविकिरणमण्डळाचें ६ वें पुस्तक आहे. मण्डळाच्या निर्धी-
तून पैका खर्च करून मण्डळानेंच पुस्तक प्रकाशित करावें हा नियम प्रकाश-
नाच्या सोयीसाठीं पूर्वीच थोडा शिथिल करण्यांत आला होता आणि आतां
तो काहून टाकण्यांत आलेला आहे. या स्वातन्त्र्यामुळें अधिक पुस्तकें प्रकाशित
होतील अशी आशा आहे. प्रत्येक पुस्तकांत सर्व सदस्यांचें लिखाण असलेंच
पाहिजे हाहि नियम शिथिल करावा लागला आहे; कारण कुणी शास्त्रीय लेख
तर कुणी गोष्ट, कुणी नाटिका तर कुणी कविता लिहित असल्यामुळें पुस्तकांत
एकसूतीपणा राहणें कठिण होतें. वैचित्र्य जसें मासिकास शोभतें तसें, एक
विशिष्ट हेतु पुढें ठेवून काढलेल्या पुस्तकास शोभत नाहीं.

मण्डळाचें ‘शलाका’ हें पुस्तक प्रसिद्ध झाल्यानंतर कांहीं महिन्यांनीं मण्डळा-
वर आणि विशेषतः एका व्यक्तीवर अनर्थ कोसळला. चालू सालच्या म्हणजे १९२६
च्या जानेवारीच्या १३ व्या तारखेस रात्री ११।१ वाजतां सौ. मनोरमाबाई रानडे
या दिवङ्गत झाल्या. मण्डळ स्थापन झाल्यापासून त्याच्याशीं, स्वतः मागें राहून
केवळ सहानुभूतीनें नव्हे, तर आपुलकीनें सहकार्य करणाऱ्या प्रेमळ कामसू-
विदुषी कैलासवासी झाल्यामुळें मण्डळ उघडें पडलें असें म्हटल्यास अतिशयोक्ति
होणार नाहीं. त्यांच्या गद्यपद्यात्मक लिखितांचा सङ्ग्रह पुढील वर्षीं प्रसिद्ध
होईल अशी आशा आहे.

या ठिकाणीं रविकिरणमण्डळासम्बन्धीं थोडीशी माहिती देणें अस्थानीं होणार
नाहीं. नांवावरून, किरणें आठव कशी, आणि मुखपृष्ठावरील सप्तर्षींच्या चित्रा-
वरून, या मण्डळाचे सदस्य स्वतांस सप्तर्षीप्रमाणें समजतात काय वगैरे, पृच्छा
टीकाकारांनीं केलेल्या आहेत. परन्तु मण्डळ जें अस्तित्वांत आलें तें मूलतः ग्रन्थ
प्रकाशनासाठीं नव्हे तर विचारविनिमयाकरितां, सारख्या अभिरुचींच्या कांहीं
स्नेही मण्डळींनीं रविवारीं एकत्र जमून चहा प्यावयाचा असें ठरल्यामुळें आलें;
आणि खासगी सम्भाषणांत यास सण्टी (Suntea) ची बैठक असें नांव असे.
अशा काव्यशास्त्रविनोदांत व चहाप्राशनांत अनेक रविवार गेल्यानंतर कांहीं

सदस्यांस दुसरीकडे जाण्याचा योग आला. त्यावेळीं आपल्या साप्ताहिक सम्मेलनांचें स्मारक म्हणून एक छोटेश्यानी कवितांचें पुस्तक सर्वांनीं मिळून काढावयाचें ठरलें. त्यावर मण्डळाचें नांव काय द्यावयाचें याचा विचार चालला असतांना सण्ठी हें नांव अ--मराठी सबब त्याज्य ठरलें; आणि रविवारचा सम्बन्ध तर नांवाशीं पाहिजेच म्हणून ' रविकिरणमण्डळ ' हें नांव मुकुर होऊन पहिल्या पुस्तकास ' किरण ' हें नांव मिळालें. मुखपृष्ठावर चित्र कोणतें असावें याचा विचार चालतांना नाविन्यपूर्ण असें सप्तर्षींचें चित्र घालावें ही कल्पना एकास सुचून सर्वास पसन्त पडली. सङ्ख्येच्या दृष्टीनें सप्तर्षि व व मण्डळ यांतील साम्य नन्तर ध्यानांत आलें. किरणावर प्रतिकूल टीका झाल्यामुळें काव्यासम्बन्धीं मण्डळाचे विचार प्रगट करणें जरूर होऊन ' काव्यविचार ' हें पुस्तक प्रसिद्ध झालें. मण्डळ केवळ प्रेमविषयालाच वाहिलेलें आहे या आक्षेपाचें निरसन करण्याकरितां ' उषा ' हें पुस्तक प्रसिद्ध झालें. मण्डळ अमुक एकाच ध्येयाला वा विषयाला वा मताला वाहिलेलें नाहीं. प्रत्येक सदस्य स्वतन्त्र, स्वलिखितांचा धनी व स्वमताबद्दल व्यक्तिसः जबाब्दार आहेच. साधारणतः दृष्टि व्यापक, सौन्दर्यान्वेषी व बुद्धि उदार व सुधारणाक्षम असावी एवढेंच पाहण्यांत येतें. ' किरण ' निघाल्यावर लौकरच रा. दिवाकर हे मण्डळांतून निघाले. ' उषा ' प्रसिद्ध झाल्यावर बहुतेक सदस्यांच्या पूर्वपरिचयाचे रा. विठ्ठलराव घाटे यांना सर्वांनुमतें सदस्य करून घेण्यांत आल्यावर ' मधु-माधव ' हें चौथें पुस्तक प्रसिद्ध करण्यांत आलें. पुढें गतवर्षीं मण्डळाच्या पुस्तकांत गोष्टींचा समावेश असावा असें ठरलें; आणि त्यांत इतरांच्या कृतीबरोबर कै. सी. मनोरमाबाईंच्या नवीन कविता प्रसिद्ध झाल्या. आतां यापुढील त्यांचीं काव्यमय निःश्वसितें आम्हांस व काव्यप्रेमी समाजास ऐकावयास व वाचावयास मिळणार नाहीत हें दुदैव होय ! असो, ईश्वर त्यांच्या आत्म्यास शान्ति देवो !

प्रस्तुत काव्याचा विषय नेहमींचाच आहे. ही एक आधुनिक प्रेमकहानी आहे. इङ्ग्रीजी व संस्कृत सारस्वताच्या वाचनानें सुसंस्कृत झालेल्या मनांत यौवनाच्या पहिल्या बहरांत आणि महाविद्यालयाच्या खुल्या निर्विशङ्क भाव-पोषक वातावरणांत उद्भूत होणारें प्रेम, त्याची स्थिति आणि रूपान्तर यांचें प्रस्तुत काव्यांत वर्णन केलेलें आहे.

नायिका व नायक हीं राधाकृष्णाप्रमाणें पौराणिक वा रूपमती-
बाह्यबहादुराप्रमाणें ऐतिहासिक नाहींत. त्यांची जात कोणती हा प्रश्न मह-
त्वाचा नाही व वाङ्मयांत निर्घृही नये. कदाचित् तीं भिन्नजातीय असतील;
परन्तु तीं आधुनिक पुढारलेल्या मध्यम वर्गातील आहेत. तीं कल्पनासृष्टीतील
आहेत. याचा अर्थ तीं असम्भाव्य कोटींतील आहेत असा नव्हे. तीं काल्पनिक
आहेत याचा अर्थ इतकाच कीं हीं शब्दचित्रें, डोळ्यांपुढें विद्यमान दिसणाऱ्या
वा ऐकून माहीत झालेल्या व्यक्तींच्या पुनःसंस्कृत पण हुबेहुब पडछाया नव्हत.
प्रतिभा अथवा कलेंतील कल्पकता ही नाना ठिकाणां व भिन्न भिन्न समयीं
मिळविलेली निवडक दृश्यें, अनुभव, एकाव माहिती, तर्क इत्यादिकांचा एक
रस करून एक नवीनच ओतीव मूर्ति निर्माण करिते; व प्रथमपुरुषी लेख-
नाचा लेखक या व्यक्तीशी बहुधा सम्बन्ध नसून ती एक लेखनाची तन्हा
असते, याचा कित्येकदां जबाबदार, सहृदय व वाङ्मयप्रेमी टीकाकारांना
सुद्धा विसर पडतो, आणि लिखितांतील प्रसङ्गाचा लेखकाच्या चारित्र्यावर
आरोप करण्यांत येऊन कला विपर्यस्त होते.

कथानकाची रूपरेषा पुढीलप्रमाणें आहे. नायिका ' इन्दु ' ही एक
सुधारक प्रार्थनासमाजी सुखवस्तु सद्गृहस्थाची एकुलती एक अशी लाडकी
कला-निपुण कन्या आहे. पण ती विधवा आहे. ती महाविद्यालयांत उच्च
शिक्षण घेत आहे. घरांत आईवापांचें प्रेम, सम्पत्ति, स्वातन्त्र्य सर्व कांहीं असून
सौभाग्यनाशामुळें म्हणा वा हार्डीप्रभृति ग्रन्थकारांच्या ग्रन्थांच्या वाचनामुळें म्हणा
पण तिच्यांत एकप्रकारची गूढ उदासीनता आहे. तिच्यावर महाविद्यालयांतील
एका तरुणाचें प्रेम बसतें आणि त्याची निःशब्द आराधना चालूं होते. ती ध्यानांत
येऊन कोणत्या का हेतूनें होईना, पण इन्दु त्या नायकाचा म्हणजे ' प्रभाकरा ' चा
परिचय करून घेते. परिचय दाट होऊन मैत्रीच्या अतीव सुखांत कांहीं काळ
जातो. पुढें कांहीं प्रसङ्गामुळें नायकांत पुरुषी अरेरावी कर्तृत्वाचा उद्भव होऊन
तो लग्नाची मागणी घालतो. इथून त्या मित्रांच्या विग्रहाला आरम्भ होऊन
अखेर नायिका अज्ञातवासास निघून जाते. या वियोगाच्या काळांत दोघांचेहि
प्रेम प्रबल व शुद्ध असल्यामुळें नष्ट होतच नाही. उलट दोघेही आपआपल्या-
परी स्वार्थत्यागास प्रवृत्त होतात; आणि त्याग हीच प्रेमाची कसोटी आहे.
स्वामित्व गाजवूं पहाणारें तें खरें प्रेमच नव्हे असे प्रभाकरास पटूं लागतें, तर

तिकडे प्रेमासाठी, प्रिय मनुष्याच्या सुखासाठी वैवाहिक स्थिति पत्करण्याची इन्द्रुची तयारी होते. आणि ज्या दिवशी दुपारपासून विरहतरङ्गास सुरवात होते त्याच्या दुसऱ्या दिवशी सकाळी नायकनायिका यांचा विरह संपतो.

विरहानंतर झालेल्या भेटीच्या वेळी नायक गाढ झोंपेत असतांना नायिका जे स्वगत भाषण करते, त्याचे तीन श्लोक वगळल्यास सारे काव्य म्हणजे नायकाचे स्वगत भाषण आहे. स्मृतीचे दुवे त्याला जसजसे सांपडले तसतसे जोडून त्यांची त्याने सांखळी केलेली आहे. त्यामुळे कथानकांतील कालानुक्रम साधला गेलेला नाही; आणि कथानकांतील गोष्टींचा अन्वय लावण्यासाठी थोडे अधिक अवधान ठेवावे लागते. शिवाय नायिकेचे जे चित्र रङ्गविलेले आपण पाहतो, ते ती त्रयस्थाना जशी दिसेल वा वस्तुतः असेल त्याचे नसून स्वतांदर्शी कामी नायकाला ती जशी दिसली व वाटली त्याचे आहे, हेहि डोळ्यांआड न केले पाहिजे.

प्रेमाची भावना ही हृदयाच्या अत्यन्त महत्त्वाच्या भावनांपैकी एक आहे; आणि तिचा आविष्कार हा अनादि कालापासून काव्यास अनुकूल असा विषय होऊन बसलेला आहे. काव्य राहिल तोंवर तो काव्याचा विषय राहिल यांत शङ्का नाही. दुसऱ्यांच्या प्रेरणेने स्वतःचा ज्या व्यक्तीशी विवाह झाला तिच्याशी पतिधर्म व मनुष्यधर्म म्हणून शरीरसम्बन्धाव्यतिरिक्त चार सुखाचे शब्द बोलण्याइतका चाङ्गुलपणा म्हणजेच प्रेम, इतकी ज्याची प्रेमाविषयी सङ्कुचित कल्पना आहे, आणि ज्यास त्या पलीकडे जाणे म्हणजे गर्ह्य लचोरपणा वाटतो, अशा अल्पसन्तुष्ट व नीरस मनुष्यास काव्यात्मप्रेमविषयक काव्य अप्राप्य वाटल्यास तक्रार करण्याचे कारण नाही. शिवाय, प्रेम म्हटले की, ते थोडे तरी शारीरिक असावयाचेच, आणि त्या मानाने तरी ते आत्मिक उन्नतीच्या आड यावयाचेच, म्हणून प्रेम हा सातवा रिपु आहे, असे ज्यांचे प्रामाणिक मत आहे त्यांनी प्रेमगीतांना गर्ह्य मानल्यास हरकत नाही. पण पौराणिक शृङ्गारकथा ध्वनी ध्वनि शोधून काढून मिटक्या मारीत नाचणारे लोक जेव्हा आधुनिक प्रेमकवितेला उत्तान, फाजील, अशीं नावे ठेवू लागतात तेव्हा त्यांच्या दाम्भिकपणाची कीव येते. आधुनिक प्रेमकविता मराठी, प्राकृत म्हणून वाचतांना मानसिक व्यभिचार होतो आणि गीत-गोविन्द संस्कृत, राधाकृष्णभक्तिविषयक, म्हणून वाचतांना तसा मानसिक व्यभिचार होत

नाही अशी या सोंवळ्या टीकाकारांची आत्मवच्चक श्रद्धा असल्यास न कळे.

प्रेमवाङ्मयासम्बन्धीं छुपी आवड व दिखाऊ तिटकारा असाहि परस्पर-विरोधी प्रकार कित्येकांत आढळतो. प्रेमाची व्याख्या करणें सोपें नाहीं. क्षणिक कौतुकापासून ते अनन्यभावाच्या आमरण वेडापर्यन्त आणि निष्काम सेवकत्वापासून ते मत्सरी प्रभुत्वापर्यन्त भावनेच्या सर्व छटा, प्रेम या शब्दानें दाखविल्या जातात. अगदीं बाळपणापासून ते म्हातारपणापर्यन्त मनुष्य भिन्न भिन्न व्यक्तींच्या सम्बन्धांत भिन्न भिन्न प्रकारच्या प्रेमाचा अनुभव घेतच असतो. रणें माजतात तीं फक्त कान्त-कान्ताप्रेमाविषयीं. हिन्दू समाज हा स्वातन्त्र्यप्रिय नसल्याकारणानें हें प्रेम बहुधा विवाहोत्तर, सहवासामुळें व अपरिहार्य सहकारामुळें उत्पन्न होतें आणि कर्तव्यनिष्ठेमुळें जिवन्त राहतें. कित्येकदां तर कुण्ठितगति होऊन दाखविलेली परस्परसहिष्णुता म्हणजेच प्रेम अशी स्थिति असते. शोपेन्हीरच्या मतें, जातिपरम्परा शाश्वत रहावी या निसर्ग-हेतुनें स्त्री-पुरुषास एकत्र आणणारें जें जात्याकर्षण तेंच प्रेम होय. प्रेमानें आकृष्ट झालेल्या मनुष्याला जातिप्रेरणेची जाणीव असते असें मात्र नव्हे. पशूंत हें आकर्षण केवळ शारीरिक व अल्पकालिक असतें. पक्ष्यांच्या कांहीं जातींत मात्र तें विशिष्ट व्यक्तीपुरतेंच आणि आमरण असतें. निवड स्वाभाविकपणें व जीवनकलहास अनुसरून होत असल्याकारणानें, जात्याकर्षणाचा मूळ हेतु बहुधा सिद्धीस जातो. परन्तु मनुष्यप्राणी हा केवळ उपजतबुद्धीनेंच वागणारा प्राणी नाहीं. त्यानें आपल्या भोंवतीं सामाजिक परिस्थिति निर्माण करून ठेविलेली आहे. आधुनिक समाजांत विवाह, स्वाभाविकपणें निवड होऊनही होत नाहीं व सुप्रजाजननशास्त्रदृष्ट्या बुद्धिपुरस्सर निवड करूनही होत नाहीं. मनुष्यप्राण्यांत जात्याकर्षणाचा साधेपणा जाऊन त्यांत वैचित्र्य व गुन्तागुन्त हीं आलेली आहेत. त्यामुळें जात्याकर्षणाचें पर्यवसान साधारणतः शरीरसम्बन्धांत होत असलें तरी स्त्री-पुरुषसम्बन्धाचें तेंच एक ध्येय होऊन बसलेलें नाहीं. कित्येकदां हें जात्याकर्षण एकतर्फी असतें आणि त्याला इष्ट तो अथवा कोणताही, सहकम्प मिळण्याचा सम्भव सुतराम् नसतो. पशूस अपरिचित अशा मानसिक क्षुधा मनुष्यास असतात. त्यामुळें जात्याकर्षणाचा सम्बन्ध मनुष्याच्या मनोविकासाशीं फार असतो. निर्भेळ पाशवी नव्हे तर उपरिनिर्दिष्ट मानवी आकर्षणाला आम्ही काव्यात्म प्रेम म्हणतो. मनोविकासाच्या व जीवनवैचित्र्याच्या

तसेंच, सौन्दर्यामुळें हीन मनोविकार शुब्ध होतात हाहि समज आम्हास चुकीचा वाटतो. तसें झाल्यास दोष सौन्दर्याचा नसून प्रेक्षकाच्या मनाचा आहे. सौन्दर्यदर्शनापासून अभिलाष, आणि अभिलाषापासून अधोगति अशी परम्परा असते, असें मानणारे सद्गृहस्थ आध्यात्मिक उन्नतीसाठी स्वतः कुरूप दिसण्याचा व सुहाम कुरूपाला कवटाळण्याचा प्रयत्न करतांना दिसत नाहींत. सौन्दर्याच्या दर्शनापासून जिवाला विश्रान्ति आणि मनाची उन्नति झालीच पाहिजे; आणि दुसऱ्याला उपसर्ग व पोंचवितां स्वतांचें जीवन सर्वाङ्गसुन्दर करण्याचा प्रत्येकास जन्मसिद्ध हक्क आहे. म्हणून सौन्दर्याचें अन्वेषण करून तें इतरास प्रतीत करून देणें हें कवीचें एक कर्तव्य आहे. सौन्दर्यदर्शनानें कदाचित् अभिलाष उत्पन्न झाल्यास त्यावर त्यागाची मात्रा आहेच. कारण त्यागांतही एक प्रकारचें सौन्दर्य आहेच.

नैसर्गिक सौन्दर्य कुठें कुठें झांकलें जाऊन अधिक मनोरम दिसावें म्हणून जो पेहराव चढविण्यांत येतो त्याच्या विषयीच्या कल्पनांत सचिभेद असणें स्वाभाविक आहे. जातीच्या सुन्दराला साधारणतः कांहींही शोभतें. तथापि शृङ्गाराच्या तऱ्हा म्हणून आहेतच, आणि त्या भिन्न भिन्न देशांत भिन्न भिन्न काळीं अगदीं भिन्न भिन्न असतात. या तऱ्हांच्या अवलोकनानें कुणाच्या सभ्यतेच्या कल्पनेला धक्का बसेल, पण तेवढ्यावरून त्यानें त्या तऱ्हेवर कुशीलतेचा आरोप करणें अन्यायाचें होईल. सभ्यतेप्रमाणेंच वेष्टाचें औचित्य हें सापेक्ष आहे. शिवाय, वेष्टाच्या आवश्यकतेच्या बुडाशीं थण्डीवाऱ्याचें निवारण वा यथोचित लज्जारक्षण याच्या इच्छेशिवाय नटवेष्टाची हीस आहे व ती त्यांपेक्षांहि प्राचीन आहे असें मानवजातिशास्त्र साङ्गते. माती खाणारे आणि अगदीं नमावस्थेंत राहणारे पापुअन् लोक सुद्धां शृङ्गारासाठीं कानांत रानवोरांचें घोंस घालतात.

रचना-कौशल्याच्या दृष्टीनें प्रस्तुत काव्य प्रयोगावस्थेंतच आहे. विचारानुरूप अगदीं रेखाव व नीटनेटकें स्वरूप हा आदर्शभूत (Classical) वाङ्मयाचा विशेष आहे. अल्लड बालेच्या स्वतन्त्र वेषवर्तनांत आणि गम्भीर पुरन्धीच्या शिष्टानुसारी वेषवर्तनांत जो फरक आढळतो तशाच प्रकारचा फरक सहजसम्भव अभिनव वाङ्मयांत आणि कष्टसिद्ध विदग्ध आदर्शभूत वाङ्मयांत असतो. आदर्शभूत वाङ्मय हें पैलू पाडलेल्या हिऱ्याप्रमाणें असतें. मूळचा

विचार हिऱ्याप्रमाणें मूल्यवान व सतेज असायलाच पाहिजे; परन्तु पैलू पाडणाऱ्याच्या कौशल्यामुळें त्याचें तेज अधिक वाढतें यांत शड्का नाही. उलटपक्षीं गोरला वा काचेच्या तुकड्याला घासून पैलू पाडून हिऱ्याची योग्यता आणितां येणार नाही. असें असूनहि, एखाद्या खड्याची योग्यता ठरवितांना अजाण परीक्षक त्याच्या तेजाकडे वा वजनाकडे न पाहतां, त्याचे पैलू अमुक एका सुप्रसिद्ध हिऱ्याप्रमाणें आहेत कीं नाहीत, हेंच पाहतात. त्यामुळें बाह्य अनुकरण हेंच कलेचें अड्ग होऊन वसतें. उत्कृष्ट आदर्शभूत वाड्मयांत भाषेची सफाई, शब्दांची काटकसर, अवयवांची प्रमाणवद्धता, नाद--गौरव, अर्थ--सूचकता, विचाराची उदात्तता, दृष्टीची व्यापकता, आणि शिवाय, पृथगात्मता इत्यादि अनेक गुण असावे लागतात. केवळ आरस्पानी पुतळ्याच्या घोंटीव सौन्दर्यावर धकत नाही. डोळ्यांत बुद्धीची चमक, आणि सर्वाड्गावर हृदयाचा जिवन्तपणा दिसला नाही तर त्या पुतळ्याला कांहीं किम्मत नाही.

भाषादृष्ट्या हें काव्य प्रयोगावस्थेंतच आहे. अगोदर, भाषा थोडी संस्कृत-शब्दप्रचुर आहे. नायकाच्या संस्कृतज्ञतेच्या दृष्टीनें भाषा अशीच असायला पाहिजे. प्रसङ्गोपात्त संस्कृत सुभाषितांची आठवण त्याला होणें साहजिक असल्यामुळें त्यांचा अनुवाद हेतुपुरस्सर केलेला आहे. याच कारणाकरितां फार्शी शब्द होतां होईल तों टाळण्याचाच प्रयत्न केलेला आहे. एरवीं तरी आमचें त्यांच्यावर फाजील प्रेम आहे, त्यांच्यावांचून भाषेंत जोर वा नखरा येणार नाही असें आम्हांस बिल्कूल वाटत नाही. केवळ नादमाधुर्यावर लुब्ध होऊन वा फार्शी शब्द जात्याच जणूं मोहक म्हणून, त्यांच्या अर्थदृष्ट्या आवश्यकतेकडे न पाहतां त्यांना काव्यांतून पसरून देणें हें केव्हांहि गर्ह्य होय. कृष्णशास्त्री चिपळूणकरांनीं फार्शी व इतर अपभ्रष्ट वा परिणत शब्दांना, मराठी काव्य संस्कृत काव्याच्या थाटाचें करण्याच्या भरांत, जो मज्जाव, गद्यांत नव्हे तर पद्यांत केला त्याच्या विरुद्ध आम्ही केवळ जोराची प्रतिक्रिया केली. चळवळ म्हटली कीं थोडा तरी अनेमस्तपणा आवश्यक होतोच. आतां काव्याच्या भाषेचा विचार होतांना शब्दाच्या मूळ जातीपेक्षां अर्थानुकूलतेचा विचार अधिक होत असल्याकारणानें प्रतिक्रिया अगदीच वांया गेलेली दिसत नाही.

प्रस्तुत काव्याला आरम्भ १९१३ सालीं 'प्रियकराची विरहपत्रिका' या २०--२५ श्लोकांच्या कवितेंत झाला. पुढें १९२० सालीं कांहीं अधिक श्लोक

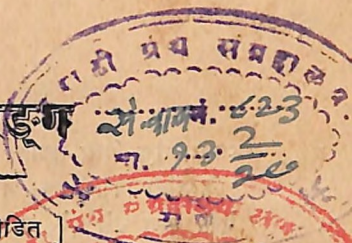
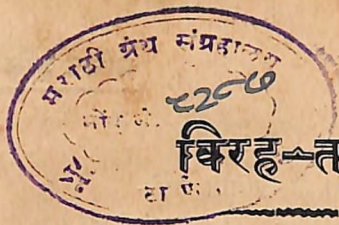
लिहिले गेले; आणि काव्याची रूपरेषा अशी एक ठरली. पुढे वेळोवेळीं भर पडून, आतां - हें काव्य पुरें होऊन अधिकृत स्वरूपांत बाहेर पडत आहे. त्याच्या पूर्व स्वरूपांच्या प्रतिकृती कांहीं मित्रां-जवळ असतील त्या अर्थात रद्द समजाव्यात व कुठेही त्या प्रसिद्ध होऊं नयेत अशी ही जाहीर नम्र विनन्ति आहे. एखादें कलाचित्र वेळोवेळीं कोणकोणत्या अवस्थांतून गेलें हें रचनेच्या अभ्यासकांनै मूळांतून खासगी रीतीनें पाहणें वेगळें, आणि अधिकृत चित्रावरोवरच जुनीं रेखाचित्रें, रड्गाचे फरपाटे वर्गरे छापणें वेगळें. प्राचीन ग्रन्थकाराची स्वलिखित वा अधिकृत प्रत उपलब्ध नसल्या-कारणानें व पाठभेदांतून ग्राह्य कोणतें व त्याज्य कोणतें हें ठरवायला तो विद्यमान नसल्यामुळें सर्व पाठभेदांचा सङ्ग्रह करावा लागतो, व अनेक दृष्टींनीं विचार करून ग्राह्याग्राह्य ठरविण्याची जबाबदारी सम्पादकावर पडते.

ज्याच्याशीं माझा परिचय झाल्याला आतां वीस वर्षे झालीं आहेत अशा माझ्या एका मित्राला हें काव्य मी सप्रेम अर्पण केलेलें आहे. परन्तु जनतेला त्याचें काय कौतुक ? तो सार्वजनिक थोर मनुष्य असता तर गोष्ट वेगळी होती. तेव्हां त्याच्या गुणांचें वर्णन करण्यापेक्षां कृतज्ञतापूर्वक स्मरण करणेंच बरें, म्हणून त्याच्या नांवाचीं (रा. वि. म.) हीं आद्याक्षरेंच फक्त जाहीर करून ही लाम्बलेली प्रस्तावना पुरी करितों.

ता. १ सप्टेंबर
१९२६ इसवी

}

माधव जूलियन्

[वृत्त—शादूलविक्रीडित]

[१]

सोसूं इन्दु, किती तुझा विरह मी ? ही काय लागे झळ !

अद्यापीहि कठोर निश्चय वसे तूझ्या मनीं कोमळः

कां घेरी न मला निदाघसमयीं स्वप्राळू तन्द्रा सदा ?

देशी दुर्मिळ गोड भेट टळतां ही जागृति त्रासदा.

१

नुक्तें तूं उघडून दार म्हटलें: ' अभ्यास मोठा पहा !

ध्या ध्या सर्वच शिष्यवृत्ति, विरुदें ! बोला, नको ना चहा ?

घेतें मीच कशी ! ' परी कप दिला ठेऊन मेजावर;

' काढा ध्या तुमचा तुम्हीच ! ' दिधलें दाहून मी उत्तर.

२

डोकें नीट बुकामधें खुपसुनी मी स्तब्ध झालों, पण

दृष्टी बाजुस चोरुनी वळविली, तों भेटले लोचन;

दोघेही हंसलों, हिरून पुढलीं तूं घेतलीं पुस्तकें

अन् होणार सुरू विनोद, गमती, संवाद, गप्पाष्टकें,

३

किंवा गोड निरर्थ तीं हितगुजें—तों जागृती ये मला,

वेगें झालिस गुप्त निष्ठुर पळापूर्वींल तूं प्रेमला;

तूं जाऊन परन्तु दोन विरहीं वर्षतुं गेले रिते,

अन् विद्यार्थिदशा कधींच सरुनी दूरावलीं वाञ्छितें !

४

स्वप्राच्या जगतीं अजून अपुला सम्बध तैसाच हा,

अभ्यासीं डवचून तूं बनवुनी देशी हमेशा चहा;

ज्याची लज्जत तूंच लावुन दिली लाभे इथें पेय तें,

ज्याची लज्जत तूंच लावुन दिली गेलें कुठें प्रेय तें ?

५

[२]

प्याला तूंच दिला तयावर पहा हीं चित्रिलीं अक्षरें-
 ' केव्हांही विसरूं नका मज तुम्ही--' ही सूचना कां वरें ?
 ऐशी वस्तु नसे इथें, न करुनी दे जी तुझा आठव;
 वस्तुची जरूरी कशास ? हृदयीं चाले स्वभावे स्तव. ६

दावी केरळ--चित्रकार कविताक्रीडा स्वचित्रांमधें,
 सारीं मोहक त्यांत एकच मला ' कादम्बरी ' आवडे,
 तूंतें हें कळतांच वाढदिवशीं माझ्या मला विस्मित
 केलें अर्पुन साभिनन्दन पहा तस्वीर ती रडिगत. ७

वैसे मर्मर--मन्चकीं गुणवती लक्ष्मीसुता सुन्दरी
 एकान्तांत सतार छेडित कशी हो दड्ग नादान्तरीं !
 वाटोळी अगदीं हुबेहुब तुझी ही चेहरेठेवण
 शालीनत्व गभीर ज्यावर खुले लालित्य भोळेपण. ८

हार्ती पुस्तक वाचण्यास धरितां हें ' मालती--माधव '
 तूझ्या हात-खुणा दिसून हृदयीं हो कालवाकालव.
 कोठें ' आन्तरहेतु '--दर्शि वचनें केलीं अधोरोखित,
 जीं मागें सहवाचनीं उकलतां ज्ञालों समुत्कण्ठित. ९

' ख्रिस्ताचा अनुकार ' मी उघडितों तों एक पानावरी
 माझें नांव दिसें तुवां खरडिलें लीलेंत गोलाक्षरीं;
 सूक्तें गाउन तेधवां कितिकदां केली सहप्रार्थना !
 अन् आतां ' सहनी भुनक्तु ' म्हणतां वाटे वियोगार्त ना ? १०

७ केरळ चित्रकार = राजा रविवर्मा.

१० ख्रिस्ताचा अनुकार = Thomas a Kempis कृत Imitation of Christ.

टेकीं शीर्ष उशीवरी तंव तुझी नक्शी दिसे रेशमी
हें ह्युगम नि हात-भेट बघुनी पावे किती क्लेश मी ?
एकेरी बघ रूक्ष कण्ठित असे प्रत्यक्ष मी जीवन,
नाही का अपुलें कधींच पुढतीं होणार गे मीलन ?

११

मैत्रीच्या सहकारितेंत अपुली गेली सुखाची त्रुटी
तों होऊन वियोग मी युगभरी वाटे असें हिम्पुटी;
प्रींभीं या सिकताकरीं अजुन तूं रेड्गाळशी ना जिवा ?
गेलो स्नेह, अतां दशाच, परि हा तेवेच आशादिवा.

१२

[३]

वेडी आस म्हणा खुशाल, न परी आशा मनींची सुटे;
वेडी प्रीति म्हणा खुशाल, न परी हा प्रीतितन्तू तुटे;
बोलो भ्याड विचार आंतुन, 'अतां आशा कशाला हवी ?'
प्रीतीला विलगून आस असते, जोडी फुटेना भवीं.

१३

दुदैवें जर आस जाइल दुरी, तत्काळ तींच्याविणें
भूलोकांतच काय, नन्दनवनीं होई नकोसें जिणें;
भस्मी केस न मात्र लौकर पहा होतात डोक्यावरी
भस्मीभूत समस्त भाव गमती होतात अभ्यन्तरीं.

१४

वाटे, नाटक रागरङ्ग इथला मिथ्या कशाला हवा ?
दावायास नको करामत, नको 'शाबास !' वा 'वाहवा !'
तों आशा परतून ये मज म्हणे 'उत्तिष्ठ !' मी तों म्हणे,
'आहें सिद्ध बळी सुखी ! हरिन मी उद्दिष्ट हे शोभने !'

१५

११ ह्युगम = दोन लाल बदामचे एके जवळ जवळ काढले आहेत असें हृदयमीलन-

चित्र. हातभेट = हस्तान्दोलनाच्या वेळीं पक्षांत पन्जे अडकवितात त्याचें चित्र.

१२ त्रुटी = क्षणाचा एक चतुर्थांश; अल्पकाल. हिम्पुटी = दुक्की.

१५ 'उत्तिष्ठ !' = उठ. 'आहे सिद्ध...' 'सिद्धोहं बलवान्सुखी' (श्रीभगवद्गीता १६-१४).

[४]

शौर्यानें असला धनञ्जयच वा त्याचा सखा कैतवें,
 औदार्यें अथवा धनञ्जय-रिपू, लङ्केश वा वैभवं,
 ज्ञानें व्यास, तपोबलावर जरी ब्रह्मर्षि झाला तरी
 स्त्रीप्रेमाविण जन्म नीरस उणा काडीवजा भूवरी. १६

ती स्वप्रस्थ उषा कशास भुलली ? धन्या खरी चारुता ?
 तारेला चळवी कलङ्कित शशी,—बुद्धिप्रभा हो वृथा !
 संन्यास ग्रहणीय कां न, जर हो त्यानें सुभद्रा वश ?
 दैवी सद्गुण तोच पूज्य रमणीप्रेमांत जो दे यश. १७

जांचें भाषण, मञ्जु गुञ्जन जणूं कुञ्जीं करी कोयळ,
 जांचें भावविशिष्ट अन्तर, जणूं ओथम्बलें मोहळ;
 ज्वानीचेच कळे उसासुन जिची यष्टी न ती वांकते,
 बुद्धि-स्त्रीत्व पणामधें बहरुनी प्रीतिप्रभा फांकते. १८

भोळा निर्भय भाव फुल्ल वदनीं किञ्चित् छटा लाजरी,
 किञ्चित् मन्द गती, नसांत चपला नाचे जरी नाचरी;
 जाई झांकुन गोड अल्लडपणीं कर्तव्यनिष्ठा जिती,
 आशाशान्ति जिची ढळे न च तिला गान्जोत चिन्ता किती ! १९

जीचा तो सहकार गोड. नुरवी वैगुण्य या जीवनीं
 ऐशी ती सहधर्मिणी गुणखनी संसार--सञ्जीवनी !—
 -कीर्ति-श्रीं न मला मिळोत, अगदीं देवा, नसे हांव ती !
 दावी प्रेम-साहिष्णुता--रसिकता देवी अशा दाव ती. २०

ऐशी ती सहधर्मिणी गवसली मागें सुदैवें मला,
 ती तूं इन्दु, निघून गेलिस, इथें मी राहिलों एकला;
 झालें हें प्रमदा-मदांत सहजीं, मानी न आतां मती—
 पञ्चप्राण पिसाट हे तुजकडे मेधावती, धावती. २१

[५]

झाली वेळ खरी परी सहलणें कोठें रुचावें कसें ?
पूर्वीची सहचारिणी गजगती रड्गेल सड्गें नसे.
शुक्राची जणु चान्दणीच सुभग स्नेहाळ सन्ध्यासुता
दावी जी स्वनिरीक्षणें बहुविध सृष्टींतली चारुता.

२२

होतां सौम्य उन्हे कलन, वसणें खोलीमधें नावडे
गोष्टी बोलत हिण्डण्यांत अपणां कैशी मजा सांपडे ?
जोडी पाहुन आपुली कितिकदां रस्त्यांत जाता कुणी
पाही न्याहळुनी, पुन्हा मुरडुनी कांहींतरी वाडुनी.

२३

जावें कोन्दट अन् गलिच्छ नगराबाहेर कोठेंतरी
नान्दे शान्ति परिश्रमासह जिथें सन्तुष्टतेचे घरीं,
कष्टाळ कुणबीच, जेथ गमतें, आहे खरा भू-सुत,
पाया संसृतिचा, न नीच समजा, क्षेत्रज्ञ तो अच्युत !

प्रतिभे

२४

आहे आवडती अरुन्द अपुली ती वाट एकीकडे,
दों बाजूस वडाङ्ग, त्या पलिकडे काळीच दृष्टी पडे;
शेतांची दिसतां दिसन्दिस गती अन्तःस्थिती आकळे,
लावी दृष्टि कशी नभास कुणबी, चितीं कसा जाकळे.

२५

तो कोठें चरतां गुरें रुणझुणां आन्दोलती घण्टिका,
हांकेचा स्वर अन्तरावरुन तो वाटे मजेचा निका;
'कूऊ'ची पुनरुक्ति जीत घुमते ती आम्बराई पुढें,
होतां तींतुन पार नाजुक नदी सड्गीत गाई मुद्दें.

२६

२२ रङ्गेल (रङ्ग) = रसज्ञ.

२५ वडाङ्ग = कांटेरी डाहळ्या रोंवून केलेलें कुम्पण. काळी = काळी शेत जमीन.

बैसावें कधि कातळावर पदें पाण्यामधें सोडुनी,
 लोटावें सिकतेवरी नच वदे जेव्हां कुणाशी कुणी,
 सन्ध्यारङ्गकला चिरायुच करी चित्तांत कांहीं क्षण,
 सन्ध्येच्या हृदयांत जाय विरुनी हें भावजीवी मन.

२७

[६]

देखावे रमणीय ते सहलतां कालक्रमें पाहणें,
 पौनःपुन्य असून त्यांमधिं सदा नाविन्यही राहणें;
 सूर्यास्तां पसरे अपूर्वच अशी ग्रीष्मीं नभीं रक्तिमा
 होतां आरुण गौरता तव करी ती चारुता व्यक्ति मा.

२८

वर्षे जों मृग तोंच वाळ गवतें डोकावतीं कोंवळीं,
 आरक्त मृदु इन्द्रगोप वधुनी होतीं फिकीं पोंवळीं;
 होतां स्पर्श वसे स्वतांस विळखा घालून वाणी, तथा
 ' घे पैसा ' म्हणुनी करें उचलितां त्याची तुला ये दया.

२९

केव्हां धूसर मेघ पिन्जुन दुरी वाटे हळू ओघळे,
 तों ये धावत गांठुनी झडझडां चोंहींकडे कोसळे;
 भूपृष्ठीं सर आपटून फुटतां घेतात वाफा उशी,
 माझ्याशी कधि तूं न, सृष्टि पण तैं दड्गा करी वायुशी.

३०

केव्हां मेघ कभिन्न येऊन नभीं झुन्जास धादावले,
 मत्तांच्या थडकांमुळें कडकडे, सृष्टिच्छवी मावळे;
 नाचे वाज, लवे, पुनः पुनरपी दावी स्मिताची शुती,
 ही जीवा भिववी परन्तु निववी इन्दू, तुझी चारु ती.

३१

वा होई गहिरें निळें नभ कधीं जातां पडूनी सर,
 होती ओहळ ते गहळ, भरती खांचा जमीनीवर;

२७ कातळ = सपाट खडक.

२८ मा = मग.

२९ वाणी = एक सरपटणारा कृमि; यास ' पैसा ' ही म्हणतात.

पानीं जे जळबिन्दु ते टपटपां पाडी तळीं मारुत,
सृष्टि स्नात दिसे प्रसन्न जणुं तूं शान्तीच तेजोयुतः ३२

काळीं वाभुळ शुष्क, तीसहि तदा ये पालवी पोपटी
पुष्पांनीं पिवळ्या तनू हळदतां कांटे तिचे लोपती,
पायाशीं गवतीं फुलें चिमुकलीं मन्दानिलें डोलतीं,
तैसे चित्र पतङ्ग-वृत्ति न परी तैशी तुझी लोल ती ! ३३

ते सूर्यास्त सुचित्र नूतन पुढें पाहावया कौतुकें,
कैसे दिव्य उदात्त ! काय करणी तेथें नराची तुके ?
गांठूनी अपणां वळीव फसवा पाडी तुफानी सरी—
दोघांचीं करुनी विचित्र फाजिती पाणीच पाणी करी. ३४

नाचे वायु तथावरी सळसळा जेव्हां पिके जोन्धळा,
मोत्यांनीं कणसें खचून भरतां तो केवढा सोहळा !
सौख्याचें नवरात्र, आणि दसरा भूसेवकांचा मग;
ये जत्रांस हुरूप खूप; गगनीं चित्तीं न तेव्हां ढग. ३५

अद्यापीहि सुरूपता विविधता सृष्टि-स्वरूपांतली
नेत्रांना दिसते तशीच वसते चित्तांत रेखाटली;
कोठें तूं पण इन्दु, सौख्यद गमे सृष्टी जिच्या सङ्गतीं,
अन्तः सुन्दरता जिची रसिकता शालीन अव्यङ्ग ती ? ३६

[७]

वृक्षाच्छादित पश्चिमेस दिसते बारीतुनी टेंकडी,
सोनेरी किति लखलखाट वरतीं ? शोभा न ही बेगडी.
कैवल्येश निसर्गलुब्ध शिव तो एकान्त सेवी तिथें,
त्याचें मन्दिर शुभ्र शीर्ष अपुलें झाडीवरी काढितें. ३७

३२ गहिरा = गभीर = गहीर = दाट, गैर-फिका (रङ्ग).

३७ बारी = खिडकी.

गाभाच्यांत निवान्त थण्ड वसतां वाचावया जाउनी
 ग्रीष्मर्तूत अचूक झोंपच तिथें यावी सदा धाउनी,
 ध्यावीही शिवरात्र-तार्थ म्हणुनी थोडी कधीं शाम्भवी,
 व्हाया पास किर्तीकदां नवस मी केले तिथें शैशवीं. ३८

या बाजूस किती दिसांत वळलीं नाहीं हीं पाउलें
 याचें दर्शन एकच स्मृति सदा जागी करी निस्तुले !
 गेलेलें वनभोजनास तिकडे स्नेहागळे आपण—
 माई (माय तुझी), सुरेश, शरयू, बाबू, हरी, मालन. ३९

ओढ्याला तिथल्या खळाळ भलता फेसाळतां खालती,
 पायांनीं तुडवीत वारि फिरतां आनन्द झाला अती;
 माझ्या पायतळीं शिळा उलटुनी ठेंचाळतां तत्क्षणीं
 इन्दू, हात दिलास तत्पर जणूं तूं माझिया रक्षणीं. ४०

‘ शुश्रूषेस मिळेल माणुस असें आजन्म कोणा तर
 तो आरोग्य नको म्हणेल, ’ वदतां मी हें मजेखातर
 ‘ वेडे काय तरी तरुण अगदी ! कांहीं तरी बोलती ! ’
 माई उत्तरतांच खूप हंसलीं सारींजणें भोवतीं ४१

‘ उल्लङ्घान भवाब्धि, आश्रय असे हा स्नेहसेतू तव ’
 इच्छा ही पहिली वृथा न जुळतां हेतूस हेतू तव;
 टाकी पूर्णपणें गिळून न मला कां क्षुब्ध सिन्धूदक ?
 इन्दू, सत्यच हें ! विनोद न, न वा कांहींतरी रूपक ! ४२

[८]

हा वैशाख-दिनान्त रम्य कसचा ? अद्यापि चाले छळ;
 वारा काय खट्याळ धूळ उडवी, चाले पर्यां वर्दळ;
 हारीनें दिसतात दीप पिवळे बाजारपेठेंतले,
 येती ओळखुं धूम्रदीप मधुनी शुभ्र प्रकारामुळें. ४३

नाना राग, अनेक ताल; मग ते ठाईत किंवा द्रुत,
ते मन्द्र स्वर, तार, मध्यम-पहा सारेंच कूटाद्भुत !

ते आलाप सुरेल, तान फिरकी, आवाजिचें नर्तन !—
अस्ताई, मग अन्तरा मग पुढें आभोग-आवर्तन,
यांना मी अनभिज्ञ यास्तव तुला इन्दू, करुनी गुरू
मी सारीगम पाठ घेऊन नवा अभ्यास केला सुरू.

जोगी, भूप, बिहाग, देस, पुरिया, श्री, कौशिया, मारवा,
दुर्गा, भीमपलास, भैरव, पिल्ल, मल्हार, केदार वा-
रागांच्या अटवीत गर्द न रमे माझी दरिद्री मती,
जाणें मी अनुराग एक, दुसरें, तूं रागिणी श्री-मती.

व्हावें तूं न परी निराश करितां मी चूक हास्यास्पद,
गावें तूं पद तेंच तें बहुपरी-तेंही मला सौख्यद !
जाऊनी अगदीं बसून सगळे कानांत त्याचे स्वर
अन्याशी मग साम्य-भेद कळणें सोपें पुढें सत्वर.

गाणें ' राग जिवास लाजवि ' निजस्फूर्तीत तूं गाइलें,
हो संवेदन गोड नूतन, मला नादीं तयें लाविलें,
तेव्हां राग जवें ठसून बसला चित्तामधें कायम,
अद्यापि स्वर ते सुरेल घुमुनी हेई मनीं सम्भ्रम.

पूर्वींच्या स्वरसङ्गमीं मधुरता सुस्निग्ध सामावली,
आतां त्या ध्वनिवीण नीरस गमे ती तीच गातावली.
नादब्रह्मच तेधवां विकसलें सङ्गे तुझ्या प्रेमळे,
आतां मात्र अवर्षणें करपले माझ्या मनींचे मळे.

[१०]

येई वाहत मन्द वायु, न परी सन्देश दे एकही;
तूं अज्ञातनिवास पूर्ण करुनी येशील येथें कही ?

काले भोर टपोर नेत्र, चमके बुद्धिप्रभा, आर्द्रता,
नान्दे कुङ्कुमहीन भव्य निटिलीं निर्व्याजता आर्यता;
भाङ्गाची ऋजु शुभ्रता प्रगटवी सौन्दर्य-शालीनता,
दावी आर्जव नासिका, परि म्हणे देवें नसे दीनता.

होतां कुन्तल बन्धमुक्त स्वती आमध्य निम्नोन्नत,
त्यांचा थोर सु-घाट सैल बुचडा मानेवरी लोम्बत,
ताजा एक सपर्ण गेन्द वरतीं, जाणों चकाके दंव !
खोंवायास सुवर्णपुष्प नलगे-ना गन्ध ना मार्दव.

हेलावे कचवीचि फूग धरुनी घेतात पाळी बुडी,
चापे गौर, तयांस गौरवुनिया हीं माणिकांचीं कुडीं
ओंठाशीं करितात राहुन दुरी स्पर्धा—परी ना टिके:—
हीं ओंठापरि लाल केवळ, न हीं जात्या मृदू माणिकें.

या पूर्णेन्दुमुखावरी विलसते गम्भीर खेदच्छटा,
हास्याची उकळी जरा उमलल्या ओठीं दिसे खेळतां,
जिज्ञासा प्रतिबिम्बली चहुंकडे ओथम्बलें कौतुक,
नेत्रीं ओझरती हंसून अपुलें प्रीती करी चेदुक.

जें गोठ्यांसह कातळीं गुधडुनी फेसालुनी वाजतें
त्या ओढाळ जळापरी तंव हंसें कानांत या गाजतें,
हें हास्य श्रवतांच दूर पळती दम्भादि भूतें झणीं,
प्रीती होउन मुक्त नाचत सुटे सानन्द हृत्प्राङ्गणीं.

मारी रायणमाळ लाडिक मिठी मानेस मानी तुझ्या,
ऐके-हक्कच जन्मसिद्ध जणुं कीं ! तूझ्या जिवींच्या गुजा;
तूझ्याशी सलगी करीत पदराखालून लोळे उरीं—
स्थानापन्न जन स्वमूल्य विसरे, दावी वृथा मयुरी.

६२ सू-घाट = घाटदार.

६६ रायणमाळ = निम्बोणीच्या आकाराच्या टपोर व आंतून पोकाळ अशा री
दार मण्यांची माळ.

तूं तत्रापि कुलीन लीन ! करुणे, कां गे पहाशी अशी ?
 राहूं दे मृदुले, असेंच पडुनी त्वद्वाहुपाशीं मशी !
 हो रोमाञ्चित ही तनू, तव सुखस्पर्शें भरे वेपथू—
 कां ऐशी दचकून दूर सरशी गे क्षेपानिक्षेप तूं ?
 छे ! सारा उपहास ! भास फसवा ! खेळे खुळी कल्पना.
 होशी वञ्चक इन्दु, तूं ? बघ बरें ही यातना स्वल्प ना.
 का माझ्या विषयीं विचार शिवतां चित्तास तूझ्या क्षण
 हालोहाल सहानुकम्प घडुनी होईं तुज्जें दर्शन ?

६७

६८

[११]

लावण्यें असती असोत कितिही रम्भा, रती भारती !
 इन्दू, तूंच गुणें तुझ्यापारे; तुझ्याठायीं मदाशा-रती;
 जैशी काव्यकलेंत एकच पहा श्रीकालिदासोपमा,
 जैशी इन्दुकमा उडुग्रहगणीं ती एक चेतोरमा.

६९

होता वर्षित जें तुझा मुखशशी स्वर्गीय वाग्दक्सुधा,
 तेव्हां मी म्हटलें, 'शशाङ्क नलगे, त्याची न जीवा क्षुधा;'
 जाई होउन साच जाचक जरी इन्दू वियुक्तास हा
 सम्बन्धें तुझिया तथापि मजला वाटे तयाची स्पृहा.

७०

नक्षत्रें चमकोत उन्च गगनीं फेंकीत मन्द श्रुती,
 दावी हा उडुराज आज मजला तूझी ललाटाऽकृती;
 स्पष्टत्वे मज पीणिमिस पटवी तूं पूर्णचन्द्रानना,
 देवी, चन्द्रमिषें तुझीच करितों काव्यात्म आराधना.

७१

बीजेची मज चान्द-कोर दिसतां रेखीव नीलाम्बरी,
 हो जाणीव, उणीव एकच तुझ्या भालप्रदेशावरी;
 सौभाग्यास दुराग्रहें नववयीं तूं सारिशी कां दुरी,
 सौन्दर्यांत जरी खुलून दिसते ही खिन्नता--माधुरी ?

७२

६७ वेपथु = कम्प. क्षेपानिक्षेप = टाकोटाक, ताबडतोब.

६९ इन्दु-कमा = इन्दु-श्री.

मागें तूं मज दाविलीस मधुरे, हृद्रम्य रम्यायती,
होती मोह-मरीचिकाच नुसती दिव्याङ्गने, काय ती ?
विद्युत् वस्तुस दे दुरी ढकलुनी आकर्षुन, स्पर्शुन-
माझ्यानें चपला तुला न म्हणवे-ती मोहना दारुण ! ७३

मानूं काय तरी उदार-हृदये, अहेस तूं भीरु वा
गार्हस्थ्यास अपात्र होय जगतीं मी प्रेम-वेडा युवा ?
प्रीती या हृदयांत कां मग सखे, उत्पन्न केली तुवां ?
तोडाय़ासच काय तूं जुळविला वेड्या जिवाचा दुवा ? ७४

भेटाया दयितास धावत सुटे प्रेमी अभागी लुनी
सृष्टीला हंसवीत जाय दमुनी रानींवनीं चालुनी,
राही ध्येय दुरींच, आणि तिजला ग्रासून टाकी रण !
झालें पर्यवसान हेंच चरितीं माझ्या महाभीषण. ७५

[१२]

दुक्खाची परमावधी कवण ती ? गेल्या सुखाची स्मृती.
इच्छाधीन नसे परी विसरणें, चाले मनाची कृती.
गेलेलें विसरूं कशास ? उरली ही एवढी सम्पदा,
राखी मी स्मृति-मान्दुशींत जपुनी मोजून पन्नासदा. ७६

दों बाजूस कृशाङ्ग पुष्पित तरू, ज्यांची न शोभा बरी,
बूचाची मधुमालतीसदृश तीं पुष्पें पथीं पाण्ढरीं.
होता गार हवेंत तो पसरला, उन्माद ज्या सौरभीं;
सन्ध्या शान्त, अशांत मेघ जमुनी आलेच होते नभीं. ७७

शाली, अज्जिरि एक, नील दुसरी, घेऊन अङ्गावरी
जाती झार्कित मन्द टाकित पदें बागेमध्ये सुन्दरी;

७३ रम्यायति = रमणीय भावी स्थिति. मरीचिका = मृगजळ.

७६ मान्दूस = भक्कम पेटी, मञ्जूषा.

७७ बूचतर = Indian Cork-tree.

अम्बाञ्ज्याभंवती प्रभावळवजा वेण्या किती शोभती !
होती लोचनमृद्ग दड्ग, फिरती त्या गुल्लवू भोंवती. ७८

या दोघी असतील कोण ? असला जों प्रश्न चित्तीं उठे
तों स्नेही ' बघ इन्दु ! ' कानगुजला, ' तो रे ! पहाशी कुठे ? '
तों नावेकच तेधवां मुरड्नी न्याहाळिलें तूं मला
अन् गेलीस पुढें परन्तु जिव हा भाम्बावला थाम्बला. ७९

केली क्रान्ति मदीय शान्त चरितीं त्या दृष्टि-रागें तव
झालें गोचर लोचनांत तुझिया रामामनोवैभव.
तें उतफुल्ल फुलापरी मुख, परी तेथें न हांसे उषा,
सन्ध्या आरुण चारु खिन्न सुचवी अतृप्त कांहीं तृषा. ८०

होतों उत्तर देत मी मग पुढें स्नेह्यास कांहीं तरी,
गेलें होउन काय हेंच न कळे माझ्या मनाभोंतरीं,
रात्रीं त्या दिवशीं मुळीं न सुचला अभ्यास तो दैनिक
नेई स्वास्थ्य हरून सर्व मानिचें सङ्गीत हृद्वैणिक. ८१

ज्वानीच्या अरुणोदयीं उमलतीं ध्येयें गुलाबी यदा,
श्रद्धेला झुलवीत नूतन सदा आशा करी वायदा,
ओजस्वी नवतीस धाडस यदा नानापरी गौरवी,
बेपर्वा व्यवहारशून्य असणें वाटे खरी थोरवी. ८२

जाई गुड्गत जीव उन्च गगनीं उम्या उमेदोंवरी,
प्रेय श्रेय बघे यदा चहुंकडे, प्रीती खुली ईश्वरी,
कैलासास चढेल तेथुन उडी घेईल तो मानसीं,
प्रवृत्तिप्रिय ती जिगीषु चपला त्याच्यामधें साहसी. ८३

ज्वानीच्या अरुणोदयीं मज तुवां मी तूजला पाहिलें,
माझें प्रेम मला पुढें उमगलें, आधीं तुला वाहिलें,
होती वेदि रिती, परी तिजवरी प्रेमाग्नि ये पावक,
अन् झालों हवि मीच, मीच बनलों यज्ञीं ऋचा-पाठक. ८४

तो छायाळ विशाळ आम्रतरु तूं राहून जेथें उभी
 स्त्रीत्वाची मज दाविली सुभगता, प्रेमाश्रयाची खुबी,
 झाला तो मज भूमिभाग तरु तो तीर्थापरी पावन,
 यात्रा तेथ पुढें कितीक करुनी केलें तुझें चिन्तन.

८५

[१३]

आई प्रेमळ भव्य सुन्दर सती, देवी जणूं इन्दिरा !
 उल्लङ्घून भवाब्धि जी परतली देवाचिया मन्दिरा,
 ती झोंपेंत पहांटच्या न चुकतां होती मला भेटत-
 मातृप्रेम यमास जिङ्कुन तगे—माता महादेवत !

८६

पाठीशी मम माउली, मजपुढें स्नेहाळ तूझें मुख,
 दृष्टी बावरली, पुढें बहकली, ताजें नवें तें सुख.
 आशीर्वाद वदे प्रशान्त जननी, संन्यस्त ती वत्सला,
 माझे लक्ष्य तुझ्यावरी, क्षण तिची पर्वा न किञ्चित् मला.

८७

प्रीती पञ्चविंशतली प्रथम ती, जीतें न सीमा उरीं,
 तीतें वेड म्हणा खुशाल परि ती न्यारी तिची माधुरी !
 त्या विद्युलतिकेपुढें गुरु-पिता-माताहि लुप्तप्रभ;
 पूजी एकच देवतेस हृदयीं बन्दा तिचा वल्लभ.

८८

प्रीतीला जडमूढ रूक्ष समजो मायोद्भवा विकृती,
 या वेडांत पुरुरवादिक परी घेती सुखें आहुती;
 वेडावांचुन या अपूर्णच सदा जीवा, तुझी संस्कृती,
 या वेडांत ऋचा सुरेल निघती त्या प्रेमळांच्या श्रुती.

८९

प्रीतीचा चटका जिवास पहिला जी बालिका लाविते,
 दिव्याचें निजलोचनांत वसतें साम्राज्य ती दाविते,
 पुण्याची पुतळीच ती ! दयित त्या लावण्यराज्ञीपुढें
 होई लीन अधीन; शब्द न फुटे; मोहप्रवाहीं बुडे.

९०

इन्दू, रूपमतीच तूं जिवलगे, तूं पद्मिनी सुन्दरी,
विश्वामित्रसुता निसर्गभगिनी, उत्फुल्ल कादम्बरी,
सावित्री अथवा उदात्तचरिता, वा निस्तुला जानकी
किंवा तूं चिरयौवना प्रिय उषा, आशा जगत्प्राण कीं ! ९१

सम्बोधून तुला सुशील ललिता, राज्ञी, सखी, अप्सरा,
दे आतां शरणागतास, म्हटलें, हे मड्गले आसरा,
आज्ञाधारक शिष्य होइन तुझा पूर्वीं जसा आरुणी ?
तूं स्वीकार-अनुग्रहादि करुनी ठेवी करुनी ऋणी. ९२

तूं माझी ध्रुवतारका, जरि न मी दिव्यर्षि कोणी ऋतू,
नाहीं बिल्हण मी, जणूं नृपसुता काश्मीरदेशीय तूं.
तत्रापि अनुरक्त मी तुजवरी, केलें खरें धाडस;
लक्षा प्रीति न भेद; चुम्बकमणी तूं, वस्तु मी आयस. ९३

घाली घार हवेंत उन्च घिरव्या, दृष्टी तिची खालती,
खाली मी, वर तूं, परी तुजवरी मत्प्रीति बेताल ती;
कोठें ज्योति कुठें पतङ्ग पारि तो ज्योतीवरी घे उडी,
सायुज्यांत अभेद्य मीलन, भलें जावो जळुनी कुडी ! ९४

[१४]

शोधी मी मग हैमकोश, धन तें नाहीं जिथें मोजकें,
जिज्ञासूंवरती प्रसन्नच सदा ' चिन्तामणी बोलके ';
प्रेमान्तर्गत काव्य नीट पटलें, नादावलें सत्वर,
वाचा मत्प्रतिभेस गोड फुटली, होतां तुझा वाग्वर. ९५

९१ रूपमती व पद्मिनी या लावण्यावद्दल सुप्रसिद्ध अशा ऐतिहासिक रजपूत स्त्रिया.

९२ आरुणि = उपमन्यूचा गुरुबन्धु उद्दालक आरुणि.

९३ बिल्हण = राजकन्येवर प्रेम करणारा एक काश्मीरी कवि.

९५ हैमकोश = Palgrave कृत Golden Treasury.

‘री’ला जोडुन ‘री’ निशीथसमयी, ‘हे राजसे साजणी,’
शब्द स्निग्ध असे खचून रचिली मी काव्यमाला झणी,
‘ओढे हे मिळती नदीस’ कविता घेऊन ही इङ्ग्रीजी
गोंवी मी हरि-राधिकेस, सजती रूपान्तरें शीघ्र जी. ९६

तेव्हां शोक्स्परप्रणीत मग मी वाची सु-नीतावली
वृत्ती त्यांतिल हो प्रतीत मजला त्याची सुनी तावली;
वाही भावसुनांत मीहि चरणीं तूझ्या तदा प्रत्यहीं,
जाणें कल्पकता, कला रसिक तो, मी जाणतों सत्यही ९७

न स्वारस्य न अर्थ आज गमतो शब्दांचिया गुम्फणीं;
तो जीवन्तपणा पहा न टिकतो रूढीचिया बन्धनीं,
भक्ती पिङ्गलमम्मटादि गुरुंच्या ठायीं न नान्दे अतां,
‘काव्यादर्श’ नको, हवी मज अतां काव्यात्म तूं देवता. ९८

सत्याला नटवावयास नलगे अत्युक्तिचें वैभव,
देवी, मूर्ति निसर्गसुन्दर तुझी देदीप्यमान् पेलव,
ध्यावें शान्तपणें तुलाच हृदयीं हा जीव आहे तंव,
एकान्तास मदीय भङ्ग नकरो आतां कलाकैतव. ९९

[१५]

होतें गाजत नांव आधिच तुझें विद्यार्थिसम्भाषणीं,
इन्दू नांव अवीट गोड बनलें ऐशी तुझी लागणीं;
अभ्यासू, बहुधीट, वाग्यत परी, तूझें असें वर्णन,
मोळा थाट सुधारकी ! नवल का झाल्यास आकर्षण ? १००

होतों एक जहाल आगरकरी सच्छिष्य अज्ञात मी,
सर्वाङ्गीण सुधारणा ध्रुव जया तारा निराशा-तमीं;

९६ “ओढे हे...” “Fountains mingle with the river—” Shelley.

९९ पेलव = सुकुमार. कैतव = फसवणूक.

देशोद्धार करी स्वतन्त्र विदुषी-माता, स्वसा वा प्रियाः
हैं माझे मत ठाम, आलिस यदा तूं दृक्पथी माझिया. १०१

देई मी अवधान, वर्णन तुझे होई यदा काम्य तें.
झाल्या त्या मम, ज्या तुझ्या अभिरुची ऐसें जडे साम्य तें,
तेथेंही कुणि निन्दनप्रिय असे होतेच भोन्दू जन;
-स्त्रीवाक्साधुपणाविशीं जन कसे होती प्रभो, दुर्जन ! १०२

प्रश्नाला , 'विधवेस साज नखरा शोभे तरी का खरा ?'
येई उत्तर ' हा निरर्थक नसे, न्यारी अशांची तन्हा !'
शल्यें नित्य अशीं उरांत घुसतां वाढे तिथें प्रीति ती,
तेव्हां धावुन तर्कशुद्ध वकिली केली तुझी मी किती ! १०३

तेव्हां सञ्चरलें नवीनच असें स्वारस्य मज्जीवनीं,
हो उद्धूत तदा मनोहर असें पावित्र्य माझ्या मनीं;
इन्दू, तूं दिसतां दुरी मज तदा कित्येक रम्य स्थळीं
मी डोळे भरुनी पहात म्हटली निःशब्द सूक्तावली. १०४

[१६]

रस्ता साफ सपाट जाय नगराबाहेर, घे वांकणें;
शाखांचें छत गर्द तें महिरपी, आन्दोलती तोरणें;
केव्हां त्या वड-बोगद्यांतुन पळे ती धूरचाकी नवी,
तूं तात्या तिथ रङ्गलांत बघुनी शोभा प्रभातोत्सवीं. १०५

उच्चि शाद्वलगालिचे पसरले, बाळें उड्या मारिती,
वायें तेथ अ-पूर्व आणि नवलें सङ्गीत आलापिती;
छोटे सङ्घ करून तेथ फिरती ऐटीमधें पद्मिनी,
अन् तूं शान्त, जरी तुझ्या खिदळती बांकावरी मैत्रिणी. १०६

१०२ 'स्त्री वाक्साधुपणा': "यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः" भवभूति.

१०५ धूरचाकी = मोटार.

१०६ पद्मिनी " ...गीतवाद्यानुरक्ता । सकल तनु सुवेषा पद्मिनी पद्मगन्धाः "

उण्टाचीच मदार डोङ्गर असा, ती प्राङ्गणें खालती,
सङ्ख्यातीत जिवन्त शुभ्र ठिपके क्रीडापटीं हालती;
वाच्यासोवत ये मधूनच वरी गोङ्गाट उत्तेजक,
तेथें कृष्णशिळेस टेकुन कधीं तूं वाचिशीं पुस्तक. १०७

हो अन्तर्हित व्याध, एकच नर्भीं प्रत्यूषतारा उरे;
कीं स्वर्गाय पयस्विनी अब्रतरे, लोटे पुराचें मुन्हें;
बेटें तांत लहान थोर हिरवीं, प्राची दिसे पाण्डुर,
तूं तात्या चढतां गिरीवरि, करी हें दृश्य सख्यातुर. १०८

मी वर्गांत तुझ्या बसें शिकावितां 'स्वर्हानि' अध्यापक,
शब्दांचे करि अर्थ केवळ, नसे दृष्टी तया व्यापक,
पाहीं स्वर्ग समोर मी तव मुखीं—तूं आणखी मालन
होतें चालविलें वह्या खरडुनी निःशब्द सम्भाषण. १०९

अन् साच्या दिवसांत दर्शन तुझें नाहींच झालें तर
तुझ्या सुन्दर मन्दिराजवळ मी ओढावलों सादर,
खोलींतील उजेड वा खिडकिच्या भिङ्गावरी सावली
पाहूनी तिज वन्दुनी परतलों मन्दावल्या पावलीं. ११०

[१७]

दङ्गेखोर उनाड वृत्ति पहिली लोपून माझ्यांतली,
सौन्दर्याभिरुचीस युक्त वहिली मी राहणी थाटली.
अभ्यासांत जरी कधीं न पडलें प्रेमासुळें अन्तर
पाहूनी पण शोक-शोक म्हणती कोणी मला 'मञ्चर' १११

आज्ञा ज्यास पवित वन्द्य जगतीं 'सौन्दर्यधर्मम् चर !'
अभ्यासू असुनी रसज्ञ विरळा विद्यार्थि तो 'मञ्चर;'

१०८ प्रत्यूष-तारा = पहांट-तारा, शुक्र-मुन्हें = धुकें.

१०९ स्वर्हानि = Milton कृत Paradise Lost.

१११ मञ्चर = महाविद्यालयांत निर्माण झालेला एक नवीन शब्द आहे.

विरह-तरङ्ग

कीडालोलुप, गानभक्त, कवनीं प्रीती, कला-चाहता,
पोशाखांमधिं टापटीप, निवती डोळे तथा पाहतां.

११२

स्त्री ही केवळ भोग्यवस्तु अथवा दासी कुणी कामसु,
स्वातन्त्र्यार्ह न ती, न मानव जणूं वा माय वीरप्रसू,
स्त्रीशी सख्य पवित्र शक्य न मुळीं-कोतीं मते हीं जुनीं
स्त्रीदाक्षिण्यविशिष्ट मञ्चर दुरी दे फेकुनी वेचुनी.

१११

ज्याला दैव-वशात् रुचून मिळते विद्यार्थिनांसङ्गत,
स्नेहीं गोड विशुद्ध निर्भयपणें जो राहतो रङ्गत,
त्याला कुत्सित शिष्ट आणि दुसरे ज्यांच्या हृदीं मत्सर
सारे त्याजवरी तुटून म्हणती: ' हा चालला मञ्चर.'

११४

लोकांनीं म्हटलें म्हणून कधिं का होई कुणी मञ्चर ?
मी साहित्यकलाविहीन नुसता होतो तदा प्रस्तर.
इच्छा ही, स्वपराक्रमें हृदय तें ध्यावें हरूनी तुझें,
कर्तव्यक्षम जाहलों, कधिकधीं तत्राप मी निर्बुजे.

११५

[१८]

हो सम्मेलनसुप्रभातसमर्यां टेनीसचा सामना,
मोठा यत्न करूनही न पुरली माझी यशःकामना;
जातांना परतूनिया मजपुढें तूं आणि विद्यार्थिनी,
आला शब्द तुझा, ' न दैव ! किति ती शैली मनोहारिणी ! '

११६

खेळायी मग लागलें हलुहळू नेतीं तुझ्या कौतुक,
भिन्ना मी, मुचवीत काय तरि तें होतें कुणा ठाउक.
तो नित्यस्मितभास अर्थ अपुला अर्धाच कीं दाखवी,
तान्हेल्यास दुरून चोरून जणूं टक्केय तो चाखवी.

११७

गौरीचा मधु मास, मन्द तिरपीं होतीं जहालीं उनें
रस्त्यांतून सुवासिनी मिरवतां शोभेंत नाहीं उणें:
त्वन्मूर्तीं खिडकींत निश्चल उभी, खालीं मला देखतां
तूं गेलीस घरांत झर्केन, पथीं घोंटाळलों एकटा. ११८

तेव्हां व्यक्त तुझ्या मनांत नसतां झाला गमे आशय,
गेलों मी हुरळून काय ! अजुनी गेली नसे ती सय.
केला मी निमिषैक थाम्बुन तिथें सड्कल्प कांहीं तरी.
उद्यानांत विचार पूर्ण करण्या गेलों पुढें सुन्दरी ! ११९

तेथें उन्च सदाहरित् कृश सरू निष्पुष्प चेतोहर,
तेथें शेन्दरले विनीत फुलनी प्रच्छाय गुल्मोहर;
भासे दूर विभूतिचर्चित मुनी दुर्गेश्वर स्थावर,
तेथें मी स्थिर चिन्तनास बसलों पाषाणपीठावर. १२०

आलों मी परतून, निर्णय न हो, लागे न जीवा सुख;
व्यामोहांत ढगाळ धुन्द पडुनी हो ध्येयही अन्धुक,
आले गर्जत मेघ, मारुत, विजा; धूर्लीत झांके जग,
ये मृद्रन्ध, टपोर थेम्ब पडले, पाऊस गारा मग. १२१

[१९]

मित्रांनं सहभोजनास सहजीं बोलाविलेलें मला,
तेथें खोंवुन आडवा पदर तूं श्रींखण्ड वाढायला;
थोराची, विदुषी, सुधारकसुता—वाढायला पुढें ? !
देखुनी अवनम्र तूज मन हे उल्लोललें बापुडें. १२२

मी 'हें काय ? नको, नकोच !' म्हणतां तो मित्र 'वाढा !' म्हणे;
किञ्चित् थाम्बुन वाढिलेंस हंसुनी तें मी कसें टाकणें ?
तो वेहद् जुळम, गोड परि तो होऊन गेला अती;
मी त्याला समजे अनुग्रह तुझा—' कामी स्वताम् पश्यति. ' १२३

१२० मृद्रन्ध = पहिल्या पावसाचे वेळीं येणारा मातीचा मधुर वास.

१२२ 'कामी स्वतां पश्यति' = कामी स्वतांलाच पाहतो.

कोठेंही दिसलीस तूं न तुझिया भक्तास त्यानन्तर.
 गेला तो युगतुल्य मास, इकडे दुःखार्त हो अन्तर.
 जाऊनी वसलों तदा उपवनीं अस्वस्थ वेड्यापरी,
 स्वप्नींचें प्रिय दृश्य तोंच दिसलें प्रत्यक्ष-तूं सुन्दरी. १२४

जागा ती, ऋतु तोच, बूचतरु ते पुष्पावलेले तदा,
 दृष्टादृष्ट पुन्हा, कुणी न तिसरें, ये सन्धि ती कामदा;
 ओठीं येऊन शब्द ते परतले, झाला मनीं गोन्धळ,
 पुष्पांची तव पाउलीं उमटल्या मी वाहिली ओन्जळ. १२५

तों त्याच्या दुसऱ्या दिशीं उघडुनी पाऊस गेल्यावर
 कोठें तीक्ष्ण खडी, कुठें तर मऊ ते वालुकेचे थर,
 पाण्याचे वळ त्या थरावर अशी रस्त्यांत शोभा दिसे,
 झाडें तर सुशान्त; तेंवि नपरी माझ्या मनींचे पिसें. १२६

होतों वाचित मेघदूत-कवि तो केव्हांच नाहीं फिका—
 तों येईं वर डाक-नौकर, मला दे बन्द तो पत्रिका;
 'यावेंसें जर वाटलें तर उद्यां निःशंक या, भेट द्या.
 आहे ओळखिचें तुम्हास घर हें, केव्हांहि यावें उद्यां. १२७

नाहीं नांव लिहीत. काल अपुलीं झाली खरें भेट ना ?'
 हा मज्कूर मनास दड्ढा करुनी दे गूढ संवेदना.
 जाडा कागद, वाळबोध वरती मोतीवजा अक्षर,
 त्या पत्त्यावर नांव काय दिसलें माझे मला सुन्दर ! १२८

[२]

आषाढामधल्या प्रदोषसमयीं भेटावयाला तुला
 आलों, भीति सहानुभूति सगळी त्या वेळची निस्तुला;

खोली तीच समोर दूर दिसते, झाली जिथें ओळख,
खोली तीच जिथें अखेर तुजशी रागेजलों नाहक. १२९.

जेथें घालविले दिनानुदिन ते सौख्यांत तूझ्यासह
खोली तीच जिथें अखेर पडला दोघांमधें विग्रह;
आतां बन्द; कडी कुलूप जडलें; अन्धार झाला धनी,
अन्धारासच ऐकवीत वसलों माझी खरी काहर्णा. १३०

आशेवाण जसें जिणें, जशि निशा जेव्हां नसे चन्दिर,
प्राणावीण जशी कुडी, तुजविना तैसें तुझे मन्दिर,
अन्धारांतच वर्तमान बुडलें, अव्यक्त भावी स्थिती,
भूताची प्रतिमा सुखावह दिसे ती रक्त-भावी किती ! १३१

साधें नाजुक शोभिवन्त सगळें सामान तें लाकडी,
बेताचेंच, सदा चकाकित; कुठें वस्तू न ती वांकडी;
दीपाच्या चिमणीवरी न दिसणें, केव्हां पहा, काजळ;
अन्तर्बाह्य दिसें व्यवस्थित कसें तें निर्मळ प्राञ्जळ ! १३२

काळेंभोर सुरेख मेज शिसवी, त्याच्यावरी विल्वरी
फुल्दानींमधिं पुष्पगुच्छ फुलला हृत्ताप गन्धें हरी;
आणावींत फिरून मी उपवनीं पुष्पें तदा वेंचक,
अन् त्यांची रचना तुझ्या मृदुकरें व्हावी मनोवेधक. १३३

पुढे घालून त्या फळ्यांवर उभीं राङ्गेमधें पुस्तकें,
पूर्वींचा इतिहास, भूमिति, महाकाव्यें, कथा, नाटकें,
प्लेटो, केशवमिश्र, टेनिसन तो, श्रीहर्ष, हार्डीसह,
चित्रें रम्य जयामधें प्रिय तुझे तें ' गर्व-पूर्वग्रह. १३४

१३१ रक्तभावी = प्रेमरङ्गी.

१३३ फुल्दानी = शोभेसाठीं फुलें ठेवण्याचें पात्र.

१३४ गर्वपूर्वग्रह = Jane Austen कृत Pride and Prejudice.

ती घेऊन पुढ्यांत शेपुट तिचें तूं तर्जनीभोंवती
खाली पाहत वेष्टितां, तव छवी घाली किती मोह ती ! १४०

ती दोन क्षण फार फार टिकली नैसर्गिक स्तब्धता,
अन् सम्भाषण जाहल्यावर सुरू थाम्बेच ना थाम्बतां;
जाई पार गढून तो मध पितां पुष्पांत जैसा अली
तैसे आपण रङ्गतां नच कुणा कालस्मृती जाहली. १४१

काव्य-ध्येय-सुधारणादि विषयीं होऊन सम्भाषण
दोघांचीं जुळतीं मतें बघुन हें आनन्दलें आपण;
तूं, मी ध्येय विचारतांच, म्हटलें ' संसिद्धि, आत्मोन्नती'—
' माझे तेंच ' जबाबलें. त्वरित तूं, ' होऊं भले सोवती. ' १४२

तूं जों: ' दोष परस्परांस दिसतां साङ्गायला तो हवा '
तों मी: ' होय, दिसायला पण हवा. ' तों तूं म्हणालीस ' वा ! '
भारव्युक्ति सुचून मी न म्हटली, झाली न तेव्हां धृती,—
' जें जें रम्य निसर्गसुन्दर, तथा शोभाच दे विकृती. ' १४३

स्नेहीमण्डळ, खेळ, हास, गमती, अभ्यास, अध्यापक,
विद्यावेतनधारि, अन् विषय ते सामाजिक व्यापक—
गोष्टींना मधु काय पूर ! जणुं कीं तो स्नेह होता जुना,
येई भेट जुळून त्यांतुन जणूं फारां दिसांनीं पुन्हा. १४४

तूं जों: ' आपण मित्र, बन्धु भगिनी '—' कांहींहि द्या नांव तें.
भावाचें न खरें स्वरूप ' वदलों, ' नांवांत सामावतें. '
तूंही: ' हें घर आपुलेंच समजा. या—का हवा आग्रह ? '
दारीं तों दिसला नभांतिल दिवा तेजाळ सन्ध्याग्रह. १४५

' थाम्बा, जाउं नका. कशी विसरलें ? येतें दिवा लाउनी '
हें बोलून लगेच आलिस परी ज्योतीस त्या वन्दुनी.

होतां आड दिवा, दिसे तनु तुझी रम्याकृती पेलव
अस्पष्ट ध्वनितुल्य, ज्याविण मजा काव्यी न राहे लव. १४६

दीपाचा पडतां प्रकाश तुझिया तोण्डावरी पाटल
कांहीं एक अगम्य भाव दिसला तेथें मला उज्ज्वल.
थोराची विदुषी सुधारक-सुता दीपा करी वन्दन ! ?
कोडें गूढ पडून कौतुक मला वाटे, तया अन्त न. १४७

[२२]

तात्यांशींहि करून ओळख दिली माझी तुवां मागुन,
विद्याशील युवा सदा प्रिय तयां हा थोर त्यांचा गुण;
माई त्या-जननी तुझीच ! अगदीं वात्सल्यगडूगा खरी !
दोघांची जडली विशेष ममता तेव्हांच माझ्यावरी. १४८

झालों त्यांस तुझ्यापरी प्रिय, नि तूं एकूलती आत्मजा;
व्हावा आग्रह भोजनास कितिदा ! ती हृद्य अर्थात् मजा.
' त्यांच्याशी करितेस खोडकर तूं इन्दू, धिटाई किति !'
वाटे मौजच बोल हा परिसुनी दोघांस, नाही क्षिती. १४९

हांकारी तुजला कुणी तर तया त्या रूक्ष 'ओ' ऐवजीं
दावी फार अगत्य आदर असें तें तूं म्हणावेंस 'जी !'
तेव्हांपासुन मी सुसंस्कृत तुझी स्वीकारिली ती तन्हा—
ध्याया सद्गुण केधवां कुठुनही लज्जा नसावी नरा. १५०

' कां सैपाक तुम्ही स्वतांच करितां ? आहे तुम्हां ऐपत'—
तोः ' तात्या म्हणतात हेंच. न परी आम्ही मुळीं ऐकत.
शुद्ध स्निग्ध रसाळ अन्न करणें, कर्तव्य हें आमुचें. '
न प्रत्युत्तर द्यावया तुज मला कांहींच तेव्हां सुचे. १५१

तात्या फार उदार, ते न कवटें वा स्पर्शिता सागुती,
गोडी तूं नव लावितां संवय ती लागे मला मागुती;

तज्ञांना दिसते जरी निपुणता तूझी पुलाव्यामधे,
पोळी तूं अरुवार जी वनविशी, भारी मला आवडे. १५२

तात्यांना नच मूर्ति वन्य, तिजला माई घरीं पूजिती;
तात्यांच्या सुसहिष्णु खोल हृदयीं भक्ती परन्तू जिती;
होतां धार्मिक वाद तूं हटकुनी जावेंस मातेकडे,
तूझे गोड कठोर बोल मग ते कीं साखरेचे खडे. १५३

[२३]

वर्षावैभव पाहण्यास जमुनी घाटांत जावें कधीं,
शोभा रम्य अवर्णनीय बघुनी हो दड्ग नावेक धी;
लोटे गर्द धुकें दऱ्यांत, बिलगे उत्तुड्ग शृङ्गांस तें,
सोनेरी मधुनीच तेज रविचें पाचेवरी हांसतें. १५४

शोधाय़ा तळ रीप्य झोत पडतां होई प्रपातावली,
हो झाडीमधिं लुप्त; मागुन दुरी मन्दावल्या पावलीं
चोखाळी पथ बांकदार; वरुनी भासे वहातें शिसें,
खालाटी, जळ खाचरांत भरतां, ती काचवन्दी दिसे. १५५

येतां श्रावण फुल्वराच फुलवी वर्षर्तु हर्षर्तु हा,
कासारीं गिरिपायथ्यास भर ये आरक्त पड्केरुहां;
आर्यस्त्री वनदेवता जणुं पुजी श्रीमड्गलागौर हीं,
बाला त्यांतुन उत्सवप्रिय तशीं हीशी मजा और ही ! १५६

वर्षर्तूच मला पसन्त अवघ्या वर्षांत सन्तोषद,
दृष्टीला हिरवीच सृष्टि पडतां चित्ता नको औषध;

१५२ कवटें = अण्डी. सागुती = बोकडाचें मांस. पुलावा = एक पकान्न.

१५४ नावेक = नाव एक = क्षणैक.

१५५ खालाटी = तळकोंकणांतील जमान-सपाटी. खाचर = भात-शेत.

‘ वारा फार, अरुन्द वाट ’ वदलों, ‘ तत्रापि गण्डस्थळीं
वैसूनी वधुं केवि पश्चिम दिशा रङ्गें असे रङ्गली. ’

१६२

तेथें मी म्हणतां, ‘ जपून ! धर ये हा हात, नेतो त्वरें ’
‘ ये ताई जपुनी हळूच ’ कविता तत्काळ तूंतें स्मरे ;
शान्ति-प्रीति-सहानुभूति कविची काव्यीं खुल्लनी दिसे,
झालें भाषण आपुलें मग, अतां झालें गमें सन्दिसें.

१६३

[२४]

चित्रास्वाति पहा कितीक कलल्या. हो चन्द्र अस्तङ्गत,
आली नाग-फणा शिरावर जणूं रोषांत झेंपावत.

चित्ताच्या गगनांतुनी हरपतां स्नेहा तुझा चन्द्रमा
तारासृष्टि सजून ये, परि न हो ही इन्दु, चेतोरमा.

१६४

दोघांना प्रिय फार एक समयीं ती हीच ज्योतिष्मती,
दोघांचीहि निरीक्षण्यांत हिजला गुड्गून गेली मती.
तात्यांनी तंव आवशीस उभयां दावून ताराऽकृती
केलें स्पष्ट पिधान काय अथवा उल्लेख किंवा युती.

१६५

हे सप्तर्षि कसे फिरोत न परी यांचा चुके कायदा—
रेषा जी पुलह-ऋतूंतुन निघे भेटे ध्रुवाला सदा,
‘ एकध्येय असेच ’ बोललिस तूं, ‘ राहूं जगीं आपण ’
—प्रेमव्याकुल मी युतीवर कसा सन्तुष्ट व्हावा पण ?

१६६

१६२ डोमेश्वर=लाडूविक्र पौडण्ट ज्यावर आहे तो डोड्डर. दरींत घुसलेला व खाल-
पर्यंत उतरता येणारा जो डोड्डराचा भाग त्यास ‘ सोण्ड ’ वा ‘ नाकाड ’
म्हणतात. त्याचा वरचा भाग म्हणजे ‘ गण्डस्थळ ’ होय.

१६३ ये ताई = गिरीशकृत “ पाय घसरला तर- ” सन्दिसें = नुकतेंच.

१६४ नागफणा=अनुराधा, ज्येष्ठा व मूळ हे तीन नक्षत्रपुञ्ज मिळून होणारी आकृति.

१६५ युति=दोन ग्रहांचें ध्रुवसूत्रांत असणें, यास ध्रुवसूत्राय युति म्हणतात. उल्लेख =
दोन ग्रहांचें एकमेकांस स्पर्शणें. पिधान = दोन्ही ग्रह मिळून एकच ग्रह
ादसणें.

कोठेंही अस तूं; सुखी पण सखे, आहेस ना इन्दु गे ?
 ध्येयाचे, वद, का तुझ्याहि फुटले स्वर्चापवर्णां फुगे ?
 वाटे का तुज, देव भानुन तुवां पाषाण आराधिला ?
 प्रेमाचा उलटा वियोगच भर्वां सायास सम्पादिला ?

१७३

पूर्वीचा स्मरतां प्रसङ्ग गमतें माझाच होता गुन्हा;
 पाहूनी जनराहटीस, नव्हता तो दोष, वाटे पुन्हा.
 तत्रापि स्मरतांच भेदक तुझे खोलीतले हुन्दके,
 माझी जीभ करावयास वकिली कांहीं न चालूं शके.

१७४

देवा, ती पहिलीच वेळ, दिसले अश्रू तुझ्या लोचनीं,
 नाही थाम्बत्रिली परी अदय मी मृङ्गापरी टोचणी.
 स्वार्थे अन्ध बनून एक धरिला मी आपुला आग्रह-
 होतें चेतविलें तुवांच सखि, त्या स्वार्थास शोकावह.

१७५

[२६]

डोकें फार दुखे, न चैनच पडे कांहीं सुचूं तें न दे;
 डोळे घट्ट मिटून मी पसरलों आराम खुर्चीमधें;
 तूं आर्लास, कपाळ चेपुन हळूं तूं चोळिलें अञ्जन,
 तोण्डानें गुणगूण गोड करुनी केलें मनोरञ्जन.

१७६

ये तन्द्राच, अवर्णनीय सुखद स्वप्नांत जी रड्गली,
 श्वासांचो तव भासली निकटता, नाही परी भड्गली;
 भाल-स्पर्श तुझ्या सलील अलकें केला परी शान्त मी;
 होई भ्रान्त-सुखोष्ट मलिन घडे तिर्यक्; सुखकान्त मी.

१७७

जातां तूं दुसरीकडे निघुनिया लवून दारें हळू,
 लागे गोड कृतज्ञता झरझरा नेत्रांमधूनी गळूं;
 कैशी ती विसरूं दुपार ? हरली डोकेंदुखीची व्यथा,
 तूं गेलास परन्तु इन्दु, करुनी वृत्तीस या अन्यथा.

१७८

१७७ भ्रान्त वा तिर्यक् = मागून वा बाजूनें घेतलेलें चुम्बन.

होईना मज धीर मागुन तुला भेटावयाला पुन्हा,
गेल्या दर्शनभाषणाविण तुझ्या सप्ताह माझ्या सुना. १८५

नाहीं का मग चुम्बिलेंस मजला चोरून तूं मैत्रिणी ?
होती काय सुषुप्ति गोड मग ती मायाविनी वैरिणी ?
त्या तन्द्रीत अखेरचाच मग तो होता सुखाचा क्षण,
तेव्हांपासुन सारखे हळुहळू दूरावलों आपण. १८६

[२७]

प्रेमें खेंचून आणितां तुजकडे दीनास या मागुती,
' कां हो, मावळली छवी ? अलिकडे अस्वस्थ का प्रकृती ?
छे ना ? ' तूं म्हटलें हंसून, ' मग घ्या, देतें करुनी चहा,
छे ? छे ? एकच काय उत्तर असें ? वैराग्य मोठें पहा ! ' १८७

चिन्ती मी मनि ' सर्व ही विसरली, का सोड्ग-सम्पादणी ?
यद्य ही भलतीच का हिज रुचे माझ्या मूर्ताच्या क्षणी ?
प्रेमी बोल कुठें ? दिसे वरिवरी उत्साह हा बालिश !
देवारे, गळ हा घशांत रुतला, कोठें परी आमिश ? ' १८८

स्वार्थें प्रेमझरा गढळ पुढती झालाच का पाहिजे ?
सत्तेच्या सिकताकरांत सुकुनी गेलाच का पाहिजे ?
स्त्री-स्वातन्त्र्य निसर्गतः विलय तें पावे नराज्ञेमधें,
न प्रेमैक्य तयाविया, पुरुष हा सिद्धान्त नेमें वदे.

दास.
दासीनी अर्थे
पुरुष-मात.

१८९

' कां आतां त्रघतेस अन्त, धरुनी जाळ्यामधें सावज ?
त्वत्पाणिग्रहणास मानिनि, न कां देशी अनुज्ञा मज ? '
एकान्तीं म्हटलें, ' प्रसीद ललिते माम् शाधि दासोस्म्यहम्— '
' --स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः कोऽर्थी गतो गौरवम् ? ' १९०

१९० ' प्रसीद—' कृपा कर, हे ललिते, मला शिकव मी तुझा दास आहे.

" स्त्रीभिः कस्य... " = ज्याचें हृदय स्त्रियांनीं भग्न केलें नाहीं असा भूवर
कोण आहे ? याचकाचा कधीं बहुमान झाला आहे ? (पञ्चतन्त्र).

[२८]

‘ कोठनी करितें प्रभाकर, तुम्हां अस्वस्थ ऐसें पिसें ?
 प्रेमाची परिपूर्तता परिणयीं हें व्यस्त कैसें दिसें ?
 दोघांची अनुरूपता उघड ही आहे तुला सम्मत,
 संसारीं प्रगतीस कां तुज रुचे मा एक चाकी रथ ?

१९१

का वाटे, पदवीस या तव मतें नाहींच मी लायक,
 संसिध्दीप्रत जावयास न तुला होईन साहायक !
 ‘ नाही ’ तूं म्हणतेस; कां मग असा तेढेपणा बायकी ?
 माझा टाड्गुन जीव तूं म्हणविशी माझी स्वतांला सखी.

१९२

‘ देई सूख अमूप आजवर जी दोघांतली मैत्रिकी,
 भासे काय उर्णाव हींत म्हणुनी आतांच वाटे फिकी ? ’
 मैत्री योग्य, परी समाज जहरी फूत्कारतो चावतो,
 प्रीतीच्या सहसाधनेस न पुरा मैत्रीमधें वाव तो.

१९३

‘ स्वार्थी फार पुरुष, त्यांस अगदीं स्त्री-भावना नाकळे. ’
 कैचा स्वार्थ ? अथाङ्ग निस्पृह पहा हें प्रेम मोलागळें.
 अन्य स्त्री तुजवीण न प्रिय मला, तूं एक हृत्स्वामिनी !
 सोडा हृद्, हुकूम एक पण हा देऊं नको भामिनी.

१९४

आधीं हा नरजन्म दुर्लभ, पुढें तारुण्य हें भङ्गुर,
 ये लावण्य तशामधें बहरुनी, प्रीतीस ये अङ्कुर,
 खेळाडूपण आणखी रसिकता, विद्या तशी सम्पदा—
 वांया घालविणें असा गुणनिधी कौठील हा कायदा ?

१९५

‘ मात्वासौख्यच एक काय सुख तें ! अन्यत्र नाहीं कुठें,
 ऐसें वाटुन काय वावटळ ही जोरांत चित्तीं उठे ? ’
 माया भास असेल, तींतहि परी व्यापून आत्मा वसे,
 मायान्तर्गत सौख्य आत्मिक कसें नाहीं बरें राजसे ?

१९६

‘ कां झालें असतें असेंच, असतें तें सूख देवीं तर ? ’

आला योग घडून योग्य अपुला हें कां करी इर्धर ?

देवाचा भलताच अर्थ करिशी, दीर्बल्य हें केवळ !

होशी कां भिउनी पराङ्मुख अशी ? आहे प्रभू प्रेमळ.

१९७

रूहसाठि वपुष्टमेस उठवी माया प्रभूची अशी,

भूलोकींच पुरुरवस्सहचरी प्रेमें बने उर्वशी;

चालूं सातच पाउलें कर करीं घालून अग्नीपुढें,

श्रद्धा ठेव सखे प्रभूवर, पहा वारील तो सांकडें.

१९८

‘ हार्डींची पण ‘टिस’ काय म्हणते वाचा, पुढें धाडस—’

एकाङ्गी पण दृष्टि आणि अपुरी ही, सोड तूं साध्वस.

सारें हें तुज तर्क-कर्कश गमे वांयाच वाक्पाटव;

‘ वेडी मी, परि राहुं बन्धुभगिनी ’ हा एक हेका तव.

१९९

‘ आशा तूं मग भड्गणार ’ वदलों ‘ मातापित्याची प्रिय. ’

‘ साड्गा स्पष्ट जरा बघूं ’ ! ‘ न बसुनी मी राहिलों निष्क्रिय.

तात्यांनीं मज हाच भाव कथिला, मी काढितां प्रश्न हा —’

‘केलें काय ? ! नकाच बोळुं पुढती. ही मीच जातें पहा !’

२००

जावूनी दुसरीकडे बसविली आंतून दारा कडी,

गेलों धांवत मीहि मागुन परी गेली वृथा तांतडी.

केल्या मी किती रावण्या, विनवण्या ! गेलें न येऊं शके;

खोलींतून पुनः पुनश्च पडले कानावरी हुन्दके.

२०१

[२९]

गेले यावर लोटुनी दिन, पुढें पाटस्थळीं मर्गजी

भासे दूर वराङ्गना कुणि, करी स्थानास त्या स्वर्ग जी;

२०१ रावण्या = विनवण्या.

२०२ मर्गजी = पाचचें.

गेलें पत्र भिजून आणि चुरुनी, मी हें शिरीं ठेवितों,
कांहीं गूढ विशेष शान्तवन हें माझें करी देवि, तों;
स्वप्नांही न चुकेन अक्षर परी चालेच पारायण,
या जीवास बुजावयास उरलें हें एकलें साधन.

२०९

‘ माझें प्रेम असें, तुम्हांस न जरी दे जें तुम्हाला हवें;
प्रीतीच्या शरपञ्जरां न तुमची ही दुर्दशा पाहवे.
मी लचार, करा क्षमा मज. दुरी जातें, मला विस्मरा.
संसारिं कर यांस सन्तत सुखी लक्ष्मीवरा ईश्वरा ! ’

२००

पापी मी पण हाय तूंच उलठी माझी क्षमा मागशी,
आपत्तींतहि तूं सहिष्णु अपुल्या सत्वाप्रती जागशी—
देवी, धांवुन ये, मला तव पदीं ठेवूं अतां दे शिर,
तूझ्या आगमनें प्रसन्न कर गे ओसाड हृन्मन्दिर.

२११

[३०]

नार्ती हीं गुरुशिष्य, बन्धु-भगिनी, जाया-पती, आणखी
माता-पुत्र, विचार खोल करितां हीं तत्त्वतां सारखीं.
कर्तव्यव्यवहारभिन्न जरि हीं, हेतू परी उन्नती;
सत्ता, मत्सर, हक्क यांस नच या संन्यासधर्मीं गती.

२१२

भक्ती अव्यभिचारिणी प्रभु जिचा राहे सदाचा भुका
प्रीती ऊर्मि तिचीच, अद्भुत ऋची ती नाकळे कामुका;
आसक्तीसच भक्ति भक्ति म्हणणें हा शुद्ध शब्दच्छल.
निष्कामत्व खरें रहस्य. नसतां तें, वृत्ति उच्छृङ्खल.

२१३

लादी भार सख्यावरी बहुपरी तें प्रेम नाही खरें,
तत्स्वातन्त्र्य हिरावयास बघतें तें प्रेम नाही खरें,
स्वाङ्गें धूप जळूनियां प्रभुपुढें, वायूस दे शुद्धता,
आस्वर्गात् चढतो त्यजून जडता-प्रीती अशी तत्त्वतां.

२१४

येथें खोल दरी, तिथें तर गिरी, तें ऊन, ही सांवली,
 देखावा बघतां असा बदलतां मी पावलोंपावलीं;
 हा हेमन्त, वसन्त तो; विरह हा, मागून ये योग तो-
 ' थोडा हा वनवास !' आस म्हणते, ' भोगून घे भोग तो.' २२१

डोळा हा उजवा लवे, पलिकडे तो आरवे कोम्वडा,
 ऐकूं येइ गभीर घोष झडतां देवालयीं चौघडा.
 जात्याचा स्वर गोड, मन्द झुळका देती मना शान्तता,
 देहाला किति वाटते शिथिलता, निर्वेधता, क्लान्तता ! २२२

इच्छा एकच ही, कळो तुज सखे, माझ्यांतला पालट.
 कांहींही मजला नको तुजवरी घालावया सड्कट.
 माझ्यापासून दूर सूख मिळतां तेथें रहा सुन्दरी,
 मी तूझी प्रतिमाच पूजिन हृदी त्या एकलव्यापरी. २२३

तूझी आणिक एकदा जिवलगे इन्दू, क्षमा मागतों,
 तूं तो क्षान्त निवान्त, साड्ग अजुनी आहे जुना राग तो.
 साक्षात् झालिस तूं गुरू, शिकविली तूं प्रीतिसज्जीवनी.
 जाणे फक्त पतड्ग, भृड्ग भटके घालीत रुझी वनीं. २२४

* * * *

[३२]

[खोली ही उघडीच ! आणि दिसती अद्यापि हे झोपले.
 बाल्यांची जणुं गाढ झोंप ! दिसती सन्ताप ते लोपले.
 आहे काय अवश्य यास पण मां ? आलें कशाला इथें ?
 अस्ताव्यस्त परिस्थिती मज परी शड्केमधें टाकिते. २२५

भारी मोहक चेहरा, वर कशी शान्ती विराजे सुखें !
 पूर्वीची न परन्तु अड्गलट, ही यष्टी कशानें सुके ?
 माहं हाक ? नको ! कशास उठवूं ? हें काय हातामधें ?
 माझें पत्र अखेरचें ? अजुन हें जीवास विश्राम दे ? २२६

रविकिरणमण्डळाची पुस्तके

१ किरण (पद्य, मण्डळ)	८४
२ काव्यविचार (गद्य, मण्डळ)	१
३ उषा (पद्य, मण्डळ)	८१२
४ मधु-माधव (पद्य, घाटे-माधव जूलियन्)	८१२
५ शलाका (गद्य-पद्य, मण्डळ)	६
६ विरह-तरङ्ग (पद्य, माधव जूलियन्)	८८

पुढील पुस्तक गिरीशकृत कला (एक कथानकात्मक काव्य).

मण्डळाच्या सदस्यांची इतर पुस्तके.

१ फार्शी-मराठी कोश (माधव पटवर्धन)	४
२ विष्णु कृष्ण चिपळूणकर (गद्य, माडखोलकर)	८१०
३ आधुनिक कविपञ्चक (गद्य, माडखोलकर)	१८४
४ नाट्यरूप महाराष्ट्र (विठ्ठलराव घाटे) छापत आहे.	
५ दत्तांची कविता (सम्पादक ,,)	१८८
६ काळाच्या दाढेंतून (पद्य, श्रीधर रानडे)	८४
७ अभागी कभल (पद्य, गिरीश)	८१२
८ वीणा-झडकार (पद्य, यशवन्त-गिरीश)	८८
९ यशवन्ती (पद्य, यशवन्त)	८१०
१० इन्दुकला (,, ,,)	८२
११ मित्रप्रेमरहस्य (,, ,,)	८४

मण्डळाचा पत्ता:—४६१ शनिवार पेठ, पुणे शहर-

